

Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi

Emine ÇETİN* & Mesut SAVRUL**

Özet

Liberalizasyon; siyasal ve yönetsel mekanizmalar, ticaret piyasaları ve finansal piyasalar üzerindeki kontrollerin ortadan kaldırılmasını ve bu piyasaların uluslar arası bir hal almasını amaçlamaktadır. Liberalizasyonun işleyişi, birbirini takip edecek şekilde, ticari liberalizasyon, finansal liberalizasyon ve siyasal ve yönetsel liberalizasyon politikaları ile gerçekleştirilmektedir. Bu akım birçok ülkenin mal piyasalarını ve finansal piyasalarını geliştiren teknolojilerin de desteğiyle önemli oranda birbirine bağlamıştır. Türkiye’de liberalizasyon süreci 24 Ocak 1980 kararları ile başlamış, İhracata Dayalı Büyüme Stratejisinin etkisiyle Türk dış ticareti yükselme eğilimine geçmiştir.

Bu çalışmada 1980 ve sonrası dönemde liberalizasyon sürecinin başlamasıyla beraber Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata yönelik büyümeyi hedef alan bir değişikliğin yarattığı etkiler dış ticaret açısından ele alınmıştır. Liberalizasyon süreciyle meydana gelen bu değişimlerin Türkiye’nin ithalat ve ihracat oranları üzerindeki etkisi ve bu etkinin Türkiye’nin cari açığını ne oranda etkilediği dış ticaret açısından değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları, Türkiye’nin dış ticaret dengesinde meydana gelen açıkların nelerden etkilendiğini göstermesi ve geleceğe yönelik alınacak önlemlere ışık tutması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, Cari Açık, Dış Ticaret

The Effects of Developments in Foreign Trade on Turkish Current Deficint in Post 1980 Liberalization Process in Turkey

Abstract

Liberalization aims abolition of controls on political and administrative mechanisms, trade markets and the financial markets and these markets to become international. Functioning of liberalization implemented with trade liberalization, financial liberalization and political and administrative liberalization policies so as to follow each other. This flow

* e_yalas@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Ekonometri Bölümü, msavrul@comu.edu.tr

interconnected goods and financial markets of many countries with the significant support of emerging technologies. The liberalization process in Turkey began with Decisions of January 24, 1980 and Turkish foreign trade gained upward trend with the effect of export-led growth strategy. In this study, the impacts originated by the change aiming export-oriented growth rather than import-substituting industrialization with the beginning of liberalization process in Turkey in and after 1980 has been discussed. The impacts of these changes occurring in the process of liberalization on import and export rates of Turkey and how this impact affected current account deficit of Turkey has been evaluated in terms of foreign trade. The results of study are important since they reveal what affect the deficits in foreign trade balance of Turkey and shed light on measures to be taken for the future.

Keywords: Liberalization, Current Account Deficit, Foreign Trade

GİRİŞ

Dünyada iktisadi, siyasi ve yönetsel model olarak karşımıza çıkan liberalizasyon çok boyutlu bir kavramdır. Temelde liberalizasyon; siyasal ve yönetsel mekanizmalar, ticaret piyasaları ve finansal piyasalar üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve uluslar arasılaştırılmasını amaçlamaktadır. 1970'li yıllarda başlayıp 1980 sonrası dönemde yaygınlaşan bu akım birçok ülkenin yerel mal piyasalarını ve finansal piyasalarını geliştiren teknolojilerin de desteğiyle önemli ölçüde birbirine bağlamıştır.

2000'li yıllarda dış ticaret, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Bu amaçla, özellikle ihracatın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmakta, yeni ihracat ürünleri ve yeni pazarlar bulunmaya çalışılmaktadır. Ayrıca dış ticaretin dünya ülkeleriyle entegrasyonu sağlayıcı bir unsur olduğu düşüncesiyle hareket edilmektedir. Uluslararası ticaretin gelişimi açısından Türkiye Ekonomisi 1980'li yıllarda ekonomik büyüme ve sanayileşme stratejisi bağlamında ithal ikame sanayileşmenin yerine, ihracata yönelik büyümeyi hedef alan önemli bir değişikliğe gitmek suretiyle dışa açık kalkınma politikası benimsenmiştir. Ekonominin tümüyle dışa açılmasını ve piyasa ekonomisi araçlarını harekete geçirmeyi amaçlayan bu değişiklik aynı zamanda ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle entegrasyon derecesini de her boyutta arttırmayı hedeflemiştir.

Türkiye'de dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş ve bu ticari liberalizasyon süreci 1989'da gerçekleştirilen finansal liberalizasyon ile desteklenmiştir. 1990'lı yıllarda dünyanın gelişmiş ülkeleriyle birlikte, dünya ticaretinin serbestleştirilmesini, üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerinin geliştirilmesini hedefleyen, dış ticaret politikalarımızı şekillendiren unsurlar, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nü kuran Uruguay Round Nihai Senedi'ne 1995

yılında taraf olunması ve 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği (GB) Anlaşması’dır. 2000’li yıllarda ise dış ticaret, uygulanan kur politikaları ve dünya ekonomisinde yaşanan olaylar ekseninde şekillenmektedir.

Çalışmada ilk olarak liberalizasyon süreci ayrıntılı olarak ele alınacak, ikinci olarak tüm bu etkenler sonucu gerçekleşen makro ekonomik veriler eşliğinde Türkiye’nin dış ticaret performansı incelenecektir. Sonuç bölümünde ise, ele alınan veriler göz önünde bulundurularak Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dış ticaretinin cari açık üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

1. DIŞ TİCARET VE LİBERALİZASYON OLGUSU

Türkiye’de 2000’li yıllarda cari işlemler dengesindeki açıkların nedenlerinin bazıları 1980’li yıllarda başlayan liberalleşme süreciyle ilişkilendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak dış ticaret, cari açık ve liberalizasyon olgularına değinmekte yarar vardır.

1.1. Dış Ticaret ve Cari Açık Olgusu

Adam Smith, iki ulusun ticaret yapmasını her iki ulusunda çıkarına olduğunu savunmuştur. Zira bir ulus ticaretten bir kazanç sağlamasaydı böyle bir ilişki içerisine giremezdi.

Adam Smith’in Mutlak Üstünlükler Teorisi ile örneklendirdiği ticari ilişkilerde sonuçta iki ülkenin çıktı miktarı artmakta ve bu ülkenin refahını arttırdığı gibi dünya çapında da refah artışına yol açmaktadır.

Klasik iktisat açısından önem taşıyan bu düşünceler daha sonraki süreçte Ricardo tarafından geliştirilmiş ve maliyet avantajı, teknolojik farklılıklar ve iş gücünde uzmanlaşma gibi daha detaylı konular incelenmiştir.¹

Klasik iktisatta bahsi geçen arz ve talep dengesi uluslar arası fiyatların piyasa dengesini sağlayacağı yönde olduğu için iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, ticareti yapılan malların arz ve taleplerinin birbirlerini dengeleyeceği bir noktada gerçekleşmesine izin vereceği için bir cari açığa da yol açmayacaktır.²

Daha sonra ortaya atılan farklı teorilerde genel olarak uluslar arası ticaretin ülkelerin ekonomik etkinliğini arttırdığını ortaya koymaktadır.

1 Wei-Bin Zhang, *International Trade Theory: Capital, Knowledge, Economic Structure, Money, and Prices over Time*, (Germany: Springer Berlin Heidelberg, 2008), s. 24-25.

2 Steven Husted ve Michael Melvin, *International Economics (9th Edition)*, (England: Pearson, 2008), s.66.

Ayrıca yapılan çalışmalar dış ticarete dahil olan ülkelerin üretim ve inovasyon kapasitelerinin arttığı, verimlilik ve üretkenlik düzeylerinin daha rekabetçi bir konuma geldiklerini göstermektedir. Ne var ki 2000'li yıllara gelindiğinde klasik iktisatta bahsi geçen mal ve hizmet takası şeklinde gerçekleşen dış ticaret faaliyetleri farklı bir boyuta taşınmıştır.

Günümüzde ticaretin şirket tahvilleri ve diğer özel borçlanma enstrümanlarıyla yapılıyor olması dış ticaret karşılığında edinilen yabancı varlıkların ülke içerisinde bir cari açığa neden olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

1.2. Liberalizasyon Olgusu

Liberalizasyon; siyasal ve yönetsel mekanizmalar, ticaret piyasaları ve finansal piyasalar üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve bu piyasaların uluslararasılaştırılmasını amaçlamaktadır.³

1970'li yıllarda başlayıp 1980 sonrası dönemde daha da yaygınlaşan liberalizasyon akımı gelişen teknolojinin etkisiyle birçok ülkenin yerel mal piyasalarını ve finansal piyasalarını birbirine bağlamıştır. Bu dönemde meydana gelen teknolojik gelişmeler, S.S.C.B.'nin dağılması, ulus aşırı ticari şirketlerin sayısının, büyüklüğünün ve etkinliğinin artması, serbest piyasanın hızlı yükselişi gibi birtakım önemli gelişmeler temelde küresel kuruluşların (IMF, Dünya Bankası, OECD, DTÖ) ve uluslararası birliklerin (Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler) politikalarından beslenmiştir.⁴ Bu yeni liberalizasyon döneminde küresel kuruluşların temel amaçları artık daha gelişen ekonomilerin finans piyasalarında dengesizliğe yol açacak sorunları ortadan kaldırmak amaçlı politikalar oluşturulması ve bütün dünyada var olan uluslararası mal, sermaye ve para akımlarının önündeki engellerin kaldırılması olmuştur.⁵

Bu süreçte liberalizasyonun işleyişi, birbirini takip edecek şekilde, ticari liberalizasyon, finansal liberalizasyon ve siyasal ve yönetsel liberalizasyon politikaları ile gerçekleştirilmektedir.

Ticari liberalizasyon, mal ve hizmet ticareti üzerindeki devlet kontrollerinin kaldırılması ve uluslararası serbest ticaretin sağlanmasını oluşturulmasını hedefleyen yaklaşımdır. Ticari liberalizasyon olgusu her ne ka-

3 İlhan Dağdelen, Liberalizasyon, (Ankara Üniversitesi: İnsan Bilimleri Dergisi, 2004), s. 3.

4 Sevinç Orhan, (der), Küresel İktisat Politikaları Olarak Liberalizasyon, Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim, Ekonomi, (der), M. Akif Çukurçayır, (Çizgi Kitabevi, 2003), s. 412-446.

5 Altan Soyak ve Cengiz Bahçekapılı, (1998) "İktisadi Krizler, IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 144, 1998, s. 54.

dar 1970’li yıllarda yaşanan kriz dönemi sonrasında gündeme gelmiş olsa da, aslında kökeni çok eskilere dayanmaktadır.⁶

Finansal liberalizasyon, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin ekonomilerinde uyguladığı, yurt içi bankacılık ve diğer finansal faktörler üzerinde devletin müdahale ve kontrollerini kaldırmayı veya azaltmayı hedefleyen, sonrasında söz konusu yurt içi finansal piyasaların uluslararası piyasalara eklenmesini öngören politikalar bütünüdür.⁷

2. TÜRKİYE’DE LIBERALİZASYON SÜRECİ

Türkiye’de liberalizasyon sürecinin 24 Ocak 1980 kararları ile başlatıldığı söylenebilmektedir. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar programı, enflasyon ve döviz darboğazı sorunlarını gidermeye yönelik kısa ve uzun vadeli amaçlara sahipti. Bu istikrar programı, öncelikle iktisadi, siyasi ve yönetsel alanlarda devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve var olan sanayileşme stratejisinden ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçmeyi temel amaç edinmiştir.⁸

Türkiye’de liberalizasyon olgusunun başlangıcı olarak kabul edilen 24 Ocak kararları şöyledir; % 32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş, devletin ekonomideki payınının küçültülmesi amaçlanmış, tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaretin serbestleştirilmesi gerçekleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylık sağlanmış, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir. İthalat aşamalı bir şekilde liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti ve teşvik sistemi ile özendirilmiştir. Döviz alım satımı serbest bırakılmış, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış, faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz politikası izlenmiş ve fiyat kontrol ve sınırlamaları kaldırılmıştır. Bu politikalarla elde edilmek istenen temel amaçlar, Türkiye ekonomisini liberalleşmeyle beraber yeniden yapılandırmak, dışa açmak ve dünya ekonomisi ile kaynaştırmaktır.⁹

6 Şiir Erkök Yılmaz, “Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi”, Gazi Üniversitesi Yayın No: 178, İ.İ.B.F., Yayın No:57, Ankara 1992, s. 18.

7 Serap Durusoy, “Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri” 19 Mayıs 2000, Dış Ticaret Müsteşarlığı Resmî İnternet Sayfaları. Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/finans.htm>, (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2016)

8 İlhan Dağdelen, Liberalizasyon, (Ankara Üniversitesi: İnsan Bilimleri Dergisi, 2004), s. 37.

9 Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, 12 Ocak 2004, (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016) Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm>.

24 Ocak Kararları sonrasında, 5 Nisan 1994 Kararları ve 27 Mayıs 1994 tarihinde IMF ile düzenlenen stand-by anlaşması da liberalizasyon süreci açısından önemlidir.

2.1. Ticari Liberalizasyon Süreci

24 Ocak Kararlarının en önemli konularından biri, ticaret ve döviz kuru politikalarıdır ve ihracat ve ithalatın liberalizasyonu, ticari mekanizmalar ile döviz kuru üzerinde yapılan düzenlemeler ile gerçekleştirilmiştir.¹⁰

Ticari liberalizasyon aşamasında, % 48.6 oranında devalüasyon yapılarak TL'nin A.B.D. doları karşısındaki değeri 47 TL'den 71 TL'ye düşürülmüştür. İhracata dönük büyüme hedefi için döviz dolaşımı serbest hale getirilmiş, ihracatçılara bazı koşullarda döviz tahsis edilmesine yönelik düzenlemeler yapılmış ve ihracatta vergi iadesi ile gerçekleştirilen teşvikler fazlaştırılmıştır. Ayrıca ihracat karşılığı dövizlerin yurda getirilmesi zorunluluğu 1980-1989 arasında kademeli olarak kaldırılmıştır.¹¹

Türkiye'de 1980'den sonra ihracatı teşvik kapsamında uygulanan bazı teşvik araçları şunlardır; "Ucuz maliyetli ihracat kredisi, vergi iade sistemi, destekleme fiyat istikrar fonundan yapılan ödemeler, katma değer vergisi muafiyeti, döviz tahsisi, döviz kuru politikası, kurumlar vergisi muafiyeti, kaynak kullanımı destekleme fonu, ihracat karşılığı dövizlerden mahsup, vergi, resim ve harç istisnası, teminat oranlarının düşürülmesi ve geçici kabul rejimi ile ithalat"dır.¹²

Dış ekonomik ilişkiler alanında yeni bir idari yapılanma kapsamında, Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu müsteşarlıklar 11 yıl devam ettikten sonra 9.12.1994 tarihinde Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olmak üzere iki ayrı müsteşarlık haline dönüştürülmüştür. Ayrıca 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarıyla dışa açılma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile Serbest Bölgeler önem kazanmaya başlamıştır.¹³

10 Ali Koçyiğit, Makro-Ekonomik İstikrar Politikası, 1980-2003: Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), s. 489-519.

11 Elif M. Yurdakul ve Fuat Erdal, Dış Ticaret Politikası, 1980-2003: Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), s. 585-613.

12 Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı, "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası", 12 Ocak 2004, (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016) Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm>.

13 Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı, "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası", 12 Ocak 2004, (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016) Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm>.

Ticaretin liberalizasyonu sürecinin 1980 kararlarından sonra diğer önemli bir aşaması 5 Nisan 1994 kararları olduğu söylenebilir. Bu kararlarda; ihracat, turizm, dış müteahhitlik ve döviz kazandırıcı hizmetler, Türkiye ekonomisinin en önemli unsuru olmalıdır. Yurt içi talep daraltılacak ve bu da yurt dışı talebin artırılmasıyla dengelenecektir. Böylece üretim, istihdam ve döviz gelirleri arttırılacaktır. Türk Eximbank Kredi ve Sigorta Programlarının kapsamı genişletilecektir. Avrupa Birliği ile imzalanacak Gümrük Birliği Antlaşması uyarınca AB normlarına uygun, çevreye duyarlı, katma değeri yüksek, markaya dayalı uluslararası kaliteye sahip üretim ve yatırımlar desteklenecektir.¹⁴

Türkiye’de serbest ticaret anlayışının gelişmesinde 6 Mart 1995 tarihinde AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının büyük önemi vardır. Gümrük Birliği Antlaşmasının ülkemiz açısından esasları şu şekildedir; “Ortak Gümrük Tarifesi’ne (OGT) ilişkin uyumlar gerçekleştirilmiştir. 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla AB’den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergileri sıfırlanmış, gümrük vergilerine denk vergiler de (damga ve belediye resmi, harçlar ve fonlar vb.) kaldırılmıştır. Ayrıca ithalat yasaklamaları, miktar kısıtlamalarının kaldırılması da sağlanmıştır.”¹⁵

2.2. Finansal Liberalizasyon Süreci

Türkiye’de 1980 sonrası yapısal gelişim ve liberalizasyon sürecinin 1988 yılında öneminin azaldığı ve ekonominin tıkanma noktasına geldiği söylenebilir. Bu sebepten dolayı bundan sonraki yıllarda Türkiye Ekonomisi’nde dışa açılım ve liberalizasyonda önceliğin reel üretim sektöründe değil, finans ve kambiyo hizmetlerini de içine alacak şekilde olması amaçlanmıştır.¹⁶ Sözü edilen politika değişikliklerini finansal liberalizasyon başlığı altında ele almak mümkündür.

1980 sonrası dönemde ülkemizde başlatılan liberalizasyon sürecinin ikinci aşaması olan finansal liberalizasyon süreci, ticaretin liberalizasyonuna bağlı olarak 1980-83 yılında başlamış, fakat bu dönemde meydana gelen Bankerler Krizi ile sekteye uğrasa da, 1989 ve 1990’da yürürlüğe konulan uygulamalarla tamamlanmıştır. Finansal liberalizasyon sürecinde, öncelikli olarak 1981 yılında faiz hadleri üzerindeki sınırlama ve kontrol-

14 Elif M. Yurdakul ve Fuat Erdal, *Dış Ticaret Politikası, 1980-2003: Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), s. 585-613.

15 Ali Şen, *Türkiye’nin Ekonomik Entegrasyon Politikası, 1980-2003: Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), s. 643-680.

16 Erinc Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 39.

lerin kaldırılması olmuştur. Diğer önemli aşama ise döviz alım satımının serbestleştirilmesi üzerine yapılan düzenlemeler olmuştur. 1986 yılında ulusal finans piyasalarına yönelik olarak İstanbul Menkul Kıymet Borsası (İMKB) yeniden kurulmuş ve 1987 yılında Merkez Bankası açık piyasa işlemlerini başlatmıştır. Son aşama ise; Ağustos 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı “konvertibiliteye geçiş” kararı olmuştur.¹⁷

Finansal liberalizasyon sürecinin 1989 sonrası döneminde, yapısal uyum programları çerçevesine Türkiye ve dış dünya arasındaki her türlü para transferine tam bir serbestlik tanınmıştır. Ayrıca Türk vatandaşlarının istedikleri kadar döviz bulundurmalarına ve bankalarda döviz hesabı açmalarına izin verilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’de, devlet tahvili ve hisse senedi piyasalarının da kurulmasını sağlamıştır.¹⁸

1989 sonrası Finansal liberalizasyon sürecinde Türk bankacılık sisteminde, Kamu kesimi 1993 sonrasında dış borçlanma imkanını bitirmiş ve iç borçlanma senetlerinin yarattığı finansman olanaklarına yönelmiştir. Böylece bankacılık sistemi doğrudan doğruya, spekülatif finansman biçimlerine yönelirken, reel sektöre kaynak sağlama işlevini de ikinci plana atmıştır.¹⁹

3. 1980 SONRASI LİBERALİZASYON SÜRECİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VE DIŞ ÖDEMELER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye Ekonomisi için 1980’li yıllar ekonomik büyüme ve sanayileşme stratejisi kapsamında ithal ikameci sanayileşmenin yerine, ihracata yönelik büyümeyi hedef alan bir değişikliğe gidilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle rejim açısından bir döneme girilirken, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan İhracata Dayalı Büyüme Stratejisinin etkisiyle Türk dış ticareti yükselme eğilimine geçmiştir. 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbe sonrasında uygulanmaya başlanan yeni büyüme modelinde, siyasal ve sendikal faaliyetlerin yasaklanması, ücret artışı konusundaki taleplerin artması ve yüksek enflasyon karşısında ücretleri gerileyen geniş toplum kesimlerinin taleplerinin hızla düşmesine yol açmıştır.²⁰ Bu dönemde

17 Sinan Sönmez, (der), “Türk İktisat Politikalarındaki ‘Çıpa’: Dış Borçlanma”. İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel’e Armağan, (der), A.H. Köse-Fikret Şenses-Eriç Yeldan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 320.

18 Selim Somçağ, Türkiye’nin Ekonomik Krizi Oluşumu ve Çıkış Yolları, (İstanbul: Bağimsız Sosyal Bilimciler Derneği, 2002), s. 12.

19 Eriç Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 144-153.

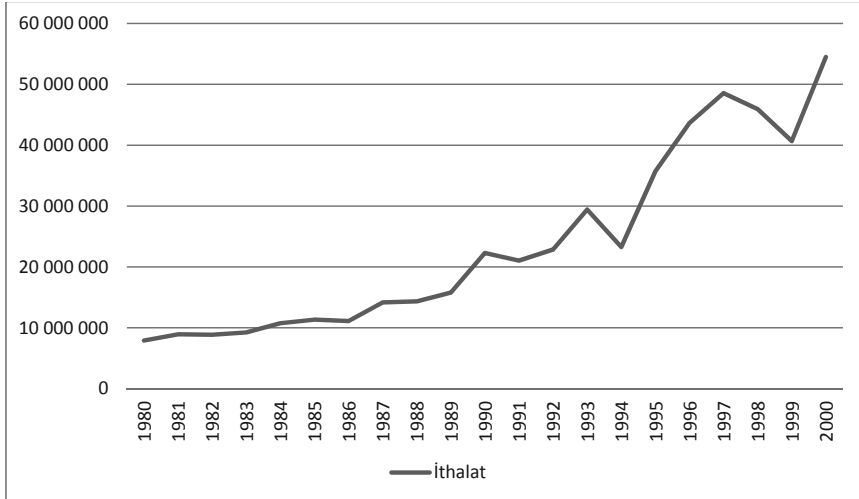
20 Eriç Yeldan, ‘Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış’, Petrol-İş Yıllık 97-99, 2000, s. 274.

günlük döviz kuru uygulamasına geçilmiş, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş, ihracatı teşvik amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır.²¹ Ve bu önlemlerin etkileri 1980’den itibaren Grafik 3.1.’de görüldüğü gibi ithalat ve ihracat rakamlarına etkide bulunmuştur.

3.1. 1980 Sonrası Türkiye’nin Dış Ticareti

1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşme stratejileri dış ticarete belirleyici olmuştur. Bu dönemde başlayan ekonomide dışa açılma çabaları dış ticarete, özellikle ihracat lehine önemli gelişmelere yol açmıştır. 1980-1989 yılları arasında ihracat ve ithalat hızlı bir şekilde artmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 1989 yılında 11,6 milyar dolara erişmiştir. Aynı dönemde ithalat değeri 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara çıkmıştır. Özellikle ilk yıllarda ihracattaki gelişme ithalattaki gelişmeden daha hızlı olmuş ve dış ticaret açığı 1980 yılında 5 milyar dolar düzeyinden, 1988’de 2,7 milyar dolar düzeyine gerilemiştir.

Grafik 3.1. İthalat ve İhracat Değerleri (1980-2000, TL)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. Dış Ticaret İstatistikleri, 2015.

21 Gülten Kazgan, "Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999), s. 147.

1980 sonrası dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ihracatı artırma açısından başarılı olmuş ve ihracatın hızlı artışı 1990'lı yılların ortalarına kadar giderek hızını azaltmakla birlikte devam edebilmiştir. Bu artışta dış konjonktürün büyük payı olduğu söylenebilir. Petrol fiyatlarındaki yükseliş Orta Doğu Ülkelerinin satın alma gücünü yükseltmiş ve İran-İrak savaşı Türkiye'nin ihracat mallarına olan talebini arttırmıştır. İhracatın artmasında en önemli etkenlerden biri de uygulanan mali teşviklerdir. 1980'li yıllarda ihracattaki gelişmelerin başlıca sebebi, yeni kapasite yaratmaktan ziyade mevcut kapasitenin daha etkin bir şekilde kullanılması yani sanayi sektöründe atıl kapasitelerin harekete geçirilmesiyle sağlanmıştır denilebilir. Bu olumlu etkilere rağmen 1988'den sonra ihracat artışının durakladığı görülmektedir.²²

İthalattaki gelişmeye baktığımızda ise, ekonominin dışa bağımlı olduğu görülmektedir. 1980'den sonra ithalat rejiminin gittikçe serbestleşmesi, Türkiye'nin hizmet ticaretinden elde ettiği döviz gelirlerinin büyümesi, kredi şeklindeki yabancı sermaye girişinin artması ve petrol fiyatlarının düşmesi Türkiye'de ithalatın artmasının temel nedenidir.²³

1990'lı yıllarda ithalatın hızlı bir şekilde artması ve buna karşılık olarak ihracatın artış oranlarının duraklama eğilimine girdiği görülmektedir. Bu gelişmelerde etkili olan faktörler arasında şunlar gösterilebilir;

- 1980-1989 döneminde uygulamaya konulan çeşitli kararlar ile Türk Lirası'nın konvertibilitesinin sağlanması amaçlanmış ve 11 Ağustos 1989'da yürürlüğe giren 32 Sayılı Karar ile konvertibilite gerçekleştirilmiştir. Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme modelinin tıkanması ve uluslararası konjonktürün yeni finans merkezleri arayışına cevap verme çabaları konvertibilite kararının alınmasında doğrudan etkili olmuştur.²⁴

- 1986 yılında başlayan ekonominin iç ve dış dengelerindeki hızlı bozulma, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir temele oturtmak temel amaç olmuş ve 26 Ocak 1994'de devalüasyon yapılarak 5 Nisan 1994 tarihinde "İstikrar Tedbirleri Paketi" uygulamaya konulmuştur. 1996 yılından itibaren ihracatın artış oranı giderek küçülmeğe başlamıştır.²⁵

22 Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), s. 323.

23 Şennur Sezgin, "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi", Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 22, 2009, s. 180-184.

24 Tuba Ongun, Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler, (ed.) Ö. F. Çolak, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2002), s. 47.

25 Avni Özcan, "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler", 1999, [www. Sakarya.edu.tr](http://www.Sakarya.edu.tr), (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2016), s. 6.

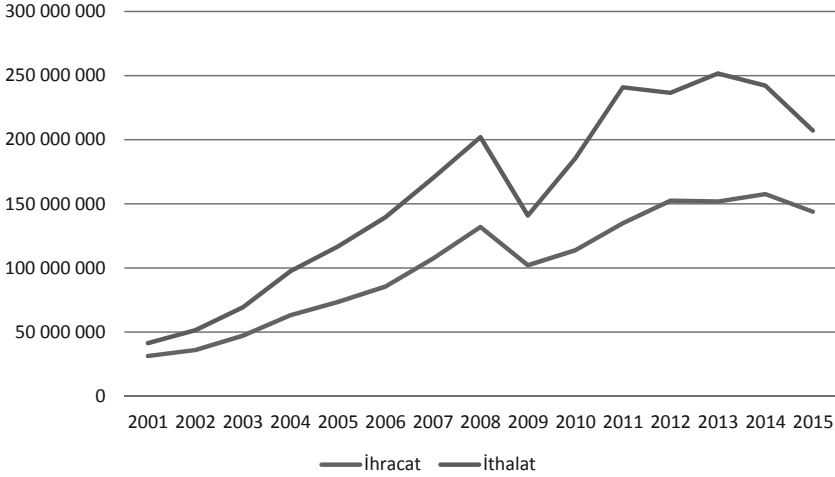
• 1 Ocak 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği antlaşması imzalanmıştır. Böylece ithalatımızın artış oranı, ihracatımızın artış oranından daha fazla olmuştur. Fakat Türkiye’nin AB ülkelerine ihracat imkanlarını da artırıcı etkiler yaptığı da söylenebilir.²⁶

• 1998 yılından itibaren yeniden aşırı değerlenen TL dış ticareti olumsuz etkilerken, 2001 krizinin ardından oluşan geçici kur cazibesi ihracatı bir miktar yeniden artırmış fakat bu durum 2002 yılının başından itibaren yeniden ortadan kalkmıştır.²⁷

• 1999 ve sonraki yıllarda petrol ve türevi ürünler fiyatlarındaki artışların neden olduğu ek maliyetlerde bu dönemde ihracatı olumsuz etkileyen faktörlerden olmuştur.²⁸

• 1990’lı yıllarda siyasi ve makroekonomik istikrarın giderek ortadan kalkması, enflasyon oranlarının yüksekliği, kısa süreler içinde tekrarlanan seçimler ihracatı olumsuz etkilerken, yaşanan belirsizlik ortamı sonucunda da yatırımlar da olumsuz etkilenmiştir.²⁹ 2000 yılı sonrası gelişmeler ise Grafik 3.2.’de görülmektedir.

Grafik 3.2. İthalat ve İhracat Değerleri (2001-2014, TL)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2015.

26 Avni Özcan, “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, 1999, [www. Sakarya.edu.tr](http://www.Sakarya.edu.tr), (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2016), s. 6.

27 TCMB Web sayfası, İnternet Veri Dağıtım Sistemi, (Ankara: 2004), s. 1.

28 Erinc Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 58.

29 Erinc Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 58.

2000 yılında dünya hâsılası ve ticaretinde çok olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, uluslararası piyasalarda Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarındaki yüksek artışın maliyetleri arttırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın gerçekleştirilmesini engellemiştir. Ayrıca 2000 yılında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı ile uygulanan kur politikasının TL'yi değerli kılması, ihracatımızı olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişmedir. Bütün olumsuzluklara rağmen, 2000 yılında ihracatımız bir önceki yıla oranla artarak 27,8 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise, artışa geçen iç talep ve değerlendirilen TL'nin de etkisiyle bir önceki yıla göre artarak 54,5 milyar dolar olmuştur.³⁰

2000 yılında uygulamaya konan Enflasyonu Düşürme Programı, 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan krizle sekteye uğramış, bankacılık sektöründe yaşanan sorunların daimi bir şekilde çözülememesi ve diğer etkenler sebebiyle, faizler yeniden fırlamış, bir günde 5 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmış, borsa hızla düşmüş, krizin önlenmesi amacıyla, kurlar serbest bırakılmıştır. Dalgalı kur uygulamasına geçilmesiyle TL, yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmeye başlamıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında döviz kuru ve faiz oranlarında görülen aşırı dalgalanmalar sonucu yatırım ve tüketim harcamalarında önemli daralmalar meydana gelmiştir.³¹

2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre artarak 31,3 milyar dolar olmuştur. İhracattaki bu artışın sebebi olarak, tanıtım ve pazarlama ağı oluşturmak, bölge ülkeleri ile ihracatımızın geliştirilmesine yönelik hazırlanan bir takım stratejilerin de önemli katkısı olmuştur. 2001 yılı ithalatı ise bir önceki yıla göre azalarak 41,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.³²

2002 yılına baktığımızda ise, ekonomide ve ihracatta ciddi düzelmelelerin olduğu görülmektedir. İhracatımızın 2002 yılında 36,1 milyar dolardan 2008 yılında 132,1 milyar olara yükseldiğini görmekteyiz. İthalat ise 2003 yılında 69,3 milyar dolardan 2008 yılında 201,9 milyar dolara ulaştığını görmekteyiz. Bu yükselişlerin sebebi olarak da; 2001 krizi sonrası hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, makro ekonomik koşulların reel

30 T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1 “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016), s. 14.

31 T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1 “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016), s. 15

32 T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1 “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016), s. 15.

ücretler üzerinde baskı yaratması, uluslararası piyasalarda rekabet etme isteği, faiz oranlarının düşmesi ve dolayısıyla kredi imkanlarının artması ile yükselen tüketim talebi ve uluslar arası piyasalarda ABD dolarının EURO karşısında değer kaybetmesi gösterilebilir.³³

2008 yılında yaşanan Global finansal krizin etkisiyle dış ticaret rakamlarında önemli ölçüde düşüşler meydana geldiğini görüyoruz. İhracat rakamları 2008 yılında 132,1 milyar dolardan 2009 yılında 102,1 milyar dolara, ithalat rakamları ise 2008 yılında 201,9 milyar dolardan 2009 yılında 140,9 milyar dolara düştüğünü görmekteyiz. Bu durumu uluslar arası piyasalardaki ciddi boyutlara ulaşan talep daralmalarına bağlamak mümkündür.³⁴

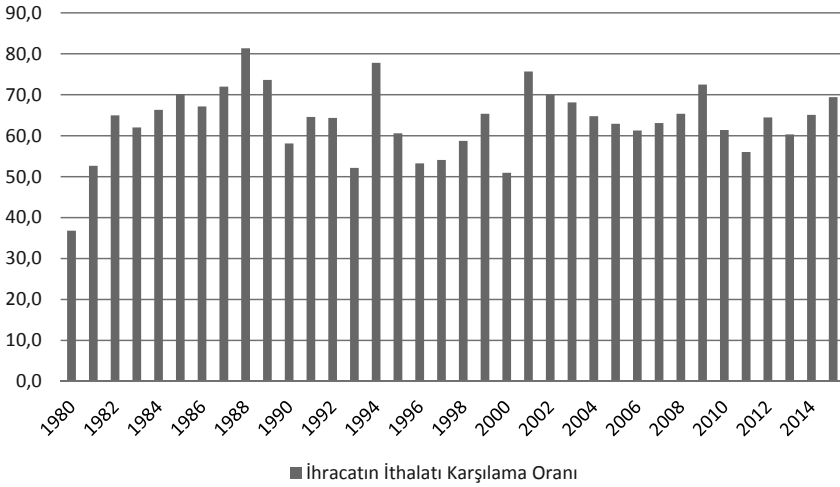
2009 sonrası dönemde ise ithalat ve ihracat rakamlarının artmış olduğunu görüyoruz. Bu artışlara bağlı olarak dış ticaret açığının da yükseldiği görülmektedir. Bu açığın en önemli etkilerinden biri olarak da; Rusya’dan ithal edilen doğal gazın etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.³⁵

2015’e kadar olan süreçte 2008 Küresel Krizi’nin etkilerinin zayıflamasına bağlı olarak dış ticaret rakamlarında belli bir iyileşme sağlansa da küresel durgunluğun Türkiye dış ticaretini olumsuz etkilediği ve 2015 yılında ithalatın 207,2 milyar dolar, ihracatın ise 143,8 milyar dolar seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu gelişmeler ışığında ihracatın ithalatı karşılama oranları ise Grafik 3.3.’de görülmektedir

33 T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1 “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016), s. 15.

34 Fatmanur Çubukçu, Özgür Naycı, Şeyma Akpınar ve Ahmet Akyıldız, “Yerel ve Global Krizlerin Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, (Tebliğ, Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, Düzce, Ekim 2010), s. 13-15.

35 Hürriyet Gazetesi, ‘Dış Ticaret Açığında Rusya-Çin-İran Üçgeni’, 2007, (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016), www.hurriyetgazetesi.com.tr.

Grafik 3.3. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-2015, %)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurum, Dış Ticaret İstatistikleri, 2015.

1980’de ihracatın ithalatı karşılama oranı %36 iken 1989’a gelindiğinde bu oranlar %80 dolaylarına çıkmıştır. 1993 yılı dış ticaret açığının 14 milyar doları aştığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının % 52 ile 1980 sonrası dönemde en düşük düzeye indiği bir yıldır. Bu gelişmenin nedenleri arasında TL’nin aşırı değerlenmiş hale gelmesi ve iç talepteki genişleme sayılabilir. Dış ticaretteki rekor açık, uluslararası sermaye piyasalarında Türkiye’nin kredi notunun düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan hücum ekonomide 1994 mali krizinin başlamasına neden olmuştur. Krizin tüm sektörlere yayılması, doların serbest piyasada devalüasyonu, üretimde düşmeler ve fiyatlarda yükselmeler sonucu halkın satın alma gücünün önemli oranda düşmesi ithalata olan talebinin de daralmasına neden olmuştur. 1996 yılında Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanması ile ithalattaki artışlar hızlanmıştır.³⁶

Türkiye’nin 1996 Gümrük Birliği antlaşmasından doğan yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık AB’nin üzerine düşen görevi tam olarak yerine getirmemesi, Avrupa yaşanan ekonomik durgunluk, tarımsal ürünler ihracında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle bu dönemde ihracat artışı umulanın altında kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda dış ticaret açığı büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 50’ler seviyesine gerile-

36 Şennur Sezgin, “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 22, 2009, s. 183.

miştir.³⁷ İhracatın ithalatı karşılama oranı 1990-2001 döneminde çoğunlukla % 50 civarında olmasına rağmen, 1999’da % 65, 2001 ise % 75 civarında olmuştur. Bu artışlar deprem ve ekonomik kriz nedeniyle ithalattaki düşüşten kaynaklanmaktadır.³⁸

2000 sonrasında ise farklı yıllarda dalgalanmalar görülmekle birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60 ile % 70 seviyeleri arasında olduğu görülmektedir.

3.2. 1980 Sonrası Türkiye’nin Cari Açığı

Dış ödemeler dengesi, ülkelerin belirli bir dönem içindeki dış ekonomik ve mali politikalarının bir sonucu olup, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları ile dışarıdan sağladığı gelirlerin dışarıya yapılan ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar.³⁹

Dış ödeme açıklarını ortaya çıkaran nedenler üç grupta incelenebilir; Yapısal nedenler, İktisadi dalgalanmalar ve arizi nedenlerdir. Dış ödeme açıklarına neden olan yapısal nedenler; enflasyon ve döviz kurlarındaki değişimler, kalkınma hızı ve ekonomik verimlilikteki değişimlerdir.⁴⁰

Türkiye ekonomisinde; cumhuriyetin ilanından 1930 yılına kadar bağımsız bir gümrük politikası uygulanamaması sonucunda iktisadi hedeflere uygun bir dış ticaret politikası yürütülememiştir. Bu durum dış ticaret dengesi açıklarına neden olmuş ve 1930 yılından sonra alınan önlemler sonucu 1946 yılına kadar bir dış açık ile karşılaşılmamıştır. Fakat 1950 yılından itibaren ödemeler dengesi kalemlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi ile ortaya çıkan cari işlemler dengesi 1973 yılı dışında 1988 yılına kadar hep açık vermiştir. Özellikle Türkiye’de 1960 yılı itibarıyla düzgün uygulanamayan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi, ülkenin büyümesinin dış kaynaklara bağlanması, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ve dış dünyadaki olumsuz gelişmeler 1980 yılına kadar dış açıkların temel nedeni olmuştur.⁴¹ Bu açıkların cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi Grafik 3.4.’de gösterilmiştir.

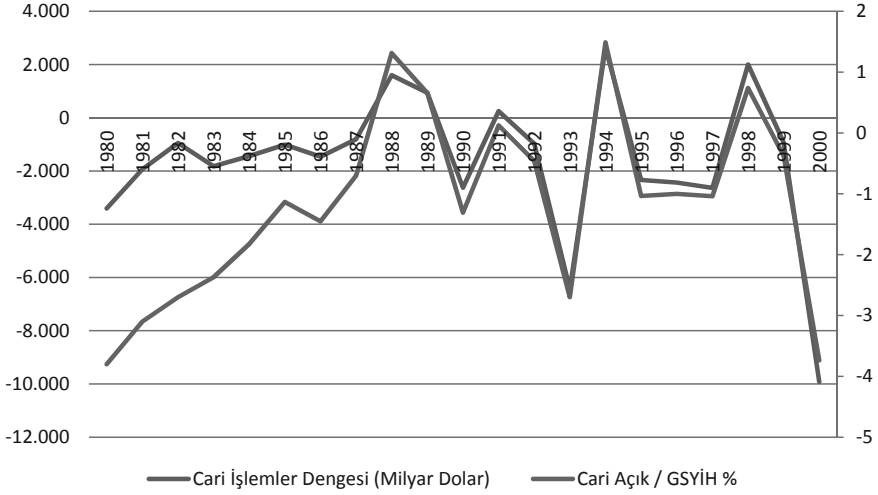
37 Ahmet Şahinöz, Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2001), s. 310.

38 Halil Seyitoğlu, Uluslararası İktisat, (İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2003), s. 614.

39 Halil Seyitoğlu, Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama, (İstanbul: Güzem Yayınları,1998), s. 338.

40 Cem Saatçioğlu, Türk Sanayinin Gelişiminde Açık Sorunu, (İstanbul: ISO Yayını, 2001), s. 42.

41 M. Yasa ve Diğerleri, Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978, Akbank Yayını, (İstanbul: Apa Ofset Basım Evi, 1980), s. 349-350.

Grafik 3.4. Cari Açık ve Cari İşlemler Dengesi (1980-2000)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Cari İşlemler İstatistikleri, 2015.

Türkiye ekonomisi için 1980'ler ekonomik liberalizasyon ve yenilik dönemidir. Türkiye 1980'den sonraki dışa açık kalkınma politikası çerçevesinde gerek ihracatında, gerek ithalatında önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli artışlar gerçekleştirmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ödemeler dengesinde görülen olumlu gelişmeler 1983 yılına kadar devam etmiştir. Fakat 1983 yılında işçi döviz gelirlerindeki azalış sebebiyle olumlu gelişmeler tersine dönmüştür. 1984 yılında ise ödemeler dengesi yeni bir standarda göre düzenlenmeye başlanmış ve bu yeni standartla beraber 1984 yılında ödemeler dengesinde olumlu gelişmeler görülmüştür. 1985 yılına baktığımızda ise turizm sektörüne yapılan yatırımların olumlu sonucu olarak cari işlemler dengesini olumlu yönde etkilenmesine rağmen, 1986 yılında dünya petrol fiyatlarındaki artış ve dış ticaretteki sorunlar nedeniyle ödemeler dengesinde beklenen performans sağlanamamıştır. 1987 yılında ise ödemeler dengesinde azalan cari işlemler açığı ile birlikte 1988 ve 1989 yıllarında turist ve işçi gelirlerindeki artışla birlikte cari işlemler fazla vermeye başlamıştır.⁴²

Ekonomideki dengesizliklerin etkisini dış dengeler üzerinde olumsuz olarak göstermesi, 1990'lı yıllarda da devam etmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde, 1996'da başlayan Gümrük Birliği süreci, Aralık 1999'daki istikrar önlemleri ve yaşanan ekonomik kriz Türkiye'de cari açıkların sebepleri olarak gösterilebilmektedir.

42 Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, 2.Baskı, (Eskişehir: Beta Yayınları, 1995), s. 291-292.

1990 ve 1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk ve Körfez krizi uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. 1991 yılında Körfez krizi sebebiyle düşen turizm gelirleri ile artma eğilimi gösteren dış ticaret açığı sonucunda 1992’de cari işlemler tekrar açık vermeye başlamıştır. 1993 yılında ise dış ticaretteki açık beraberinde cari işlemler açığını da rekor seviyelere ulaştırmıştır. Fakat sonrasında alınan 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri ile reel kurlarda meydana gelen sok düşüşler ödemeler dengesinde belli bir düzelmeye sebep olmuş ve cari işlemler dengesi fazla vermiştir.⁴³

Türkiye, 1995 yılından itibaren uygulanmaya konan 5 Nisan 1994 istikrar programları kapsamında izlediği düşük kur politikasıyla girdi fiyatlarını denetim altında tutarak, enflasyonun yavaşlatılmasını hedeflemiştir. Fakat döviz kurunun baskı altında tutulmasıyla, ithal malları ucuzlamış ve ithal mallarına olan talep artmış ve dış açık büyümüştür. Büyüyen dış açıkların gittikçe artan dış borçlarla ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilmeye çalışılması, dış borç oranını arttırmış, ödemeler dengesi sorununu bu dönemde ağırlaştırmıştır.⁴⁴ 1996 yılında ise AB ile imzalanan Gümrük Birliği antlaşması ile dış ticaretteki korumacılığın azaltılmasıyla, ihracat pazarlarında görülen durgunluk ve ithalat oranlarındaki artışın etkisiyle de dış ticaret dengesi olumsuz yönde etkilenmeye devam etmiştir.⁴⁵

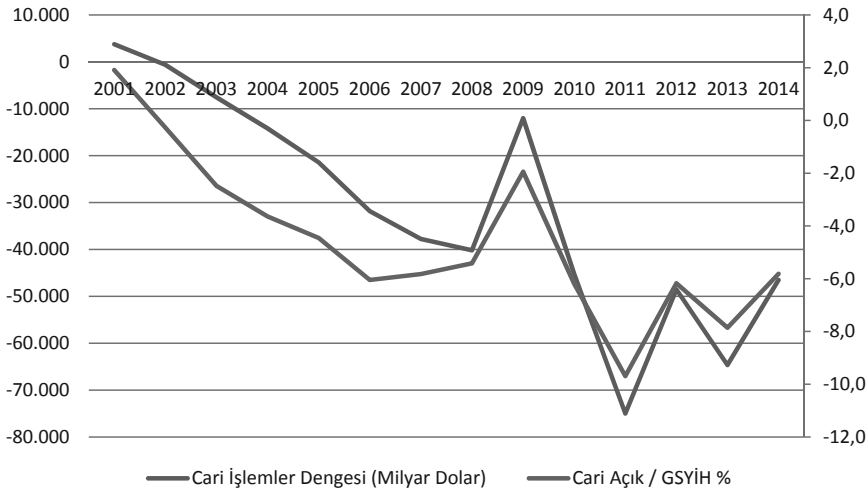
1997 yılında Merkez Bankası döviz rezervlerinin artışı ile birlikte gerçekleşen parasal genişleme, yatırımların ve milli gelirin büyümesine katkıda bulunurken, enflasyon oranının yükselmesine neden olmuştur. 1997 sonunda enflasyon %100’e varmış; dış borçlar ve cari işlemler açığı hızla artmıştır. 1998 Rusya krizinin Türkiye’ye yansması da olumsuz olmuştur. Bu olumsuz etkiler sonucunda hükümet 1999 yılında Enflasyonu Düşürme Programını uygulamaya koymuş ve IMF ile bir “yakın izleme” anlaşması imzalamıştır. Fakat 1999 yılında yaşanan depremin ortaya çıkardığı hasar ve maliyet etkisi nedeniyle dış kaynak kullanımı tekrar artmıştır. Bu durum mali sistem ile cari işlemler açığı üzerindeki baskıların artmasına yol açmıştır.⁴⁶ Bu etkilerin 2000 yılı sonrası cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi Grafik 3.5.’de gösterilmiştir.

43 A. Eren, Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar, (Muğla: Muğla Üniversitesi Yayını, 1999), s. 93.

44 Beyhan Ataç, 1999 Maliye Politikası, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim-Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, 1999), s. 17.

45 İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, (Bursa: Ezgi Kitapevi, 1998), s. 422.

46 Aslı Emek Sezer, “1995-2005 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Cari İşlemler Açığı”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 106.

Grafik 3.5. Cari Açık ve Cari İşlemler Dengesi (2001-2014)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Cari İşlemler İstatistikleri, 2015.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından bankacılık sisteminin çöküşünü önlemek için yapılan düzenlemeler devletin mali yükümlülüklerini fazla derecede artırmıştır. Ödemeler dengesinin sermaye hesabında büyük net çıkışlar gerçekleşmiştir. Ekonomi arz ve talep yönlü olumsuzlukların etkisiyle önemli oranda daralmış cari işlemler açığı hızla artmaya başlamıştır.⁴⁷

Türkiye ekonomisi, 2002 yılında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile yoğun yabancı kaynak kullanımı sürecine ve disiplinli bir kamu maliyesi uygulamasına dahil olmuştur. Para politikası olarak enflasyon hedeflemesi uygulamasının seçilmesi ve kur politikası olarak da, dalgalı kurun seçilmesi dönemin diğer karakteristik özelliği olmuştur. Para ve kur politikası enflasyonla mücadelede başarılı olmuş ve enflasyon oranında önemli düşüşler sağlanmıştır. Fakat bu olumlu gelişmeler cari işlemler dengesindeki açıkların büyümesini engelleyememiştir.⁴⁸

Türkiye ekonomisinde, 2002–2005 döneminde milli gelire oranla giderek büyüyen cari işlem açıkları gerçekleşmiştir. 2002 yılında 626 milyar dolar düzeyinde olan cari işlemler açığı, 2004'te 14.431 milyar dolara, 2005'te

47 Korkut Boratav, "2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", İktisat, İşletme ve Finans, Sayı: 186, 2001, s. 7.

48 Emre Alp İnan, "Türkiye'de 2002-2005 Döneminde Tasarruf Dengeleri ve Ani Kesinti İhtimali", Bankacılar Dergisi, Sayı 59, 2006, s. 12.

de 22.309 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye bu haliyle yıllardır yüksek cari işlemler açığı veren bir ülke konumuna gelmiştir.

2006 yılında 32.249 milyon dolar düzeyinde olan cari işlemler açığı, 2007’te 38.434 milyar dolara, 2008’de de 41.959 milyar dolara yükselmiştir. Küresel ekonomik krizin etkisiyle önemli ölçüde büyüyen cari açık, 2009 yılında alınan önlemlere bağlı olarak düşerken 2010 yılında tekrar 47.099’a yükselerek önemini bu dönemde de korumaktadır.

2014 yılına kadar olan dönemde 2008 Küresel Kriz’inin etkilerinin azalmasına bağlı olarak cari işlemler dengesinde kısmi olarak iyileşme sağlanabilmiş ve 2014 yılı cari işlemler dengesi rakamı 46.504 milyar dolar olmuştur.

SONUÇ

1980 yılına kadar uygulanan dış ticaret politikaları uzun vadeli dış ticaret hedeflerine yönelik çözüm üretmekten çok, ekonominin o gün için var olan problemlerini çözmeye yönelik tedbirler olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki 1980 yılı Türkiye ekonomisi açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı ve dış ticarete önemli adımların atıldığı bir yıl olmuştur. 24 Ocak Ekonomik Kararlarıyla ithal ikameci sanayi anlayışı yerini ihracata dayalı büyüme modeline bırakmıştır. 1984 yılında ise, ithalatta uygulanan kontrol ve yasakların kaldırılması süreci başlatılmıştır. Özellikle 1984 sonrasında başlatılan liberalleşme ve hızlı ekonomik büyüme sonucunda ithalatın artışı, ciddi şekilde yüksek olmuştur.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında dışa açılmayı kısmen başardığını fakat temel makro ekonomik göstergeler açısından oldukça kötü bir süreçten geçtiğini söylemek mümkündür. Bu yüzden 1989 ve 1994 istikrar programları hazırlanmış fakat ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik olarak hazırlanan istikrar programları hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır. Bu dönemde, liberalleşme hareketlerinin yanı sıra 1996 yılında AT ile oluşturulan Gümrük Birliği, ithalatta yaşanan gelişmelerin başlıca etkenleri olmuştur.

2000’li yıllarda ticaret rejiminde önemli bir değişiklik gerçekleşmeyle birlikte aşırı değerlenmiş TL nedeni ile bu dönemde ithalat büyük ölçüde artmış, fakat ithal ara malı kullanan sektörlerdeki ihracat artışının, ithalat artışından yüksek olmaması yüksek cari açıklar yaşanmasına neden olmuştur. 2001 krizi sonrası hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, makro ekonomik koşullar üzerinde olumlu etki yaratmış olmasına

rağmen 2008 küresel krizinin etkisiyle dış ticaret rakamlarında önemli ölçüde düşüşler meydana gelmiştir. Bu durumu uluslar arası piyasalardaki ciddi boyutlara ulaşan talep daralmalarına bağlamak mümkündür.

2008 sonrası dönemde ise, ithalatımızın ihracatımızdan daha yüksek oranda arttığını görmekteyiz. Bu da hem dış ticaretteki hem de cari işlemler dengesindeki açıkların oranının yüksekliğini açıklamaktadır. Türkiye’de cari açığın hızla artmasına yönelik alınan sınırlı ve geçici tedbirler ekonomide kalıcı bir düzenleme sağlayamamıştır.

2008 Küresel Krizi, Türkiye’yi finansal açıdan çok fazla olumsuz etkilememiş olmasına rağmen dünyada yaşanan talep daralmasına bağlı olarak reel açıdan etki altına almıştır. Bu durum dış ticaret verilerine ithalatın ve ihracatın daralması şeklinde etkide bulunmuştur. 2010 sonrası dönemde küresel krizin etkilerinin azalmasına bağlı olarak Türkiye’de cari işlemler dengesinde iyileşme sürecine girildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataç, Beyhan. “1999 Maliye Politikası”, Anadolu Üniversitesi Eğitim-Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, Eskişehir, 1999.
- Boratav, Korkut. “2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, İktisat, İşletme ve Finans, Sayı: 186, 2001, 7-47.
- Çubukçu, Fatmanur; Özgür Naycı; Şeyma Akpınar; Ahmet Akyıldız. “Yerel ve Global Krizlerin Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, Düzce, Ekim 2010.
- Dağdelen, İlhan. “Liberalizasyon”, İnsan Bilimleri Dergisi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Durusoy, Serap. “Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri”. Dış Ticaret Müsteşarlığı Resmî İnternet sitesi, 2000. <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/finans.htm>, (Erişim Tarihi: 21.02.2016).
- Eren, A. “Türkiye’nin ekonomik yapısı ve güncel sorunlar”, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999.
- Husted, Steven ve Melvin, Michael. ‘International Economics’ (9th Edition), Pearson, England, 2012.
- Hürriyet Gazetesi. “Dış Ticaret Açığında Rusya-Çin-İran Üçgeni, 2007. (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016), www.hurriyetgazetesi.com.tr.
- İnan, Emre Alp. “Türkiye’de 2002-2005 Döneminde Tasarruf Dengeleri ve Ani Kestinti İhtimali”, Bankacılar Dergisi, Sayı 59, 2006.
- Karlık, R. Türkiye Ekonomisi, 2.Baskı, Beta Yayınları, Eskişehir, 1995.
- Kazgan, Gülten. “Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Kling, Arnold. ‘International Trade, The Concise Encyclopedia Of Economics’, 2014. < <http://www.econlib.org/library/enc/internationaltrade.html>>, (23.06.2014).
- Koçyiğit, Ali. Makro-Ekonomik İstikrar Politikası, 1980-2003: Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Siyasal Kitabevi, 2003.
- Ongun, Tuba. Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler, (ed.) Ö. F. Çolak, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Orhan, Sevinç. Küresel İktisat Politikaları Olarak Liberalizasyon, Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim, Ekonomi. Derleyen: M. Akif Çukurçayır, Çizgi Kitabevi, 2003, 412.
- Özcan, Avni. “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, 1999. [www. Sakarya.edu.tr](http://www.sakarya.edu.tr), (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2016), s. 6.
- Parasız, İlker. Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1998.
- Saatçioğlu, Cem. “Türk Sanayinin Gelişiminde Açık Sorunu”, ISO Yayını, İstanbul, 42, 2001.
- Seyitoğlu, Halil. Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama , Güzem Yayınları, İstanbul, 1998.
- Seyitoğlu, Halil. Uluslararası İktisat”, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 2003

- Sezer, Emek Aslı. "1995-2005 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Cari İşlemler Açığı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Sezgin, Şennur. "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi", Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 22, 2009, 180-184.
- Somçağ, Selim. "Türkiye'nin Ekonomik Krizi Oluşumu ve Çıkış Yolları", Bağımsız Sosyal Bilimciler Derneği, İstanbul, 2002.
- Soyak, Altan; Bahçekapılı, Cengiz. "İktisadi Krizler, IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları" İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 144, 1998.
- Sönmez, Sinan. "Türk İktisat Politikalarındaki 'Çıpa': Dış Borçlanma". İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan, Derleyenler: A.H. Köse-Fikret Şenses-Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Şahin, Hüseyin. Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.
- Şahinöz, Ahmet. Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.
- Şen, Ali. Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyon Politikası, 1980-2003: Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Siyasal Kitabevi, 2003.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı, "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası", 12 Ocak 2004, (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016) Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm>.
- TCMB, İnternet Veri Dağıtım Sistemi, 2004, <http://www.tcmb.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2016).
- T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1 "Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara, 2007, (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı. "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası". Çevrimiçi Adres: <http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm>, (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2016).
- Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2015, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2016).
- Yasa, M. ve Diğerleri. Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978, Akbank Yayını, İstanbul, 1980.
- Yeldan, Erinç. "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", Petrol-İş Yıllık 97-99, 2000, 271-293.
- Yeldan, Erinç. Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yılmaz, Şiir Erkök. "Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi", Gazi Üniversitesi Yayın No: 178, İ.İ.B.F., Yayın No:57, Ankara, 1992, 18.
- Yurdakul, Elif M. ve Fuat Erdal. Dış Ticaret Politikası", 1980-2003: Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Siyasal Kitabevi, 2003.
- Zhang, Wei-Bin. International Trade Theory: Capital, Knowledge, Economic Structure, Money, and Prices over Time, Springer Berlin Heidelberg, Germany, 2008.